

Historische Kring IJsselstein 92 (sept. 2000)

<https://hdl.handle.net/1874/10074>

'.....genaamd Merenborgerhorn'

Meerenburgerhorn:
een middeleeuwse puzzel.

door drs. A.M. Fafianie

INLEIDING

Bij de invulling van het Plan Kasteel, aan de noordwestkant van de oude IJsselsteinse binnenstad, moesten namen aan een tiental straten worden gegeven. De nieuwe wijk zou Kasteelkwartier gaan heten (bouw 1956-1963). Op advies van de historisch geïnteresseerde M.H.H. Doesburg, destijds wethouder, kreeg een van deze straten de merkwaardige naam Meerenburgerhorn. Helaas is het motief tot naamgeving niet precies bekend¹.

De naam valt op in vergelijking met andere straten in deze wijk: dat zijn merendeels namen van personen die direct of indirect met de IJsselsteinse geschiedenis te maken hebben gehad (Maria Louise, Herman de Man, Pasqualini enz.). De verbindingsweg door de wijk kreeg de naam Vicarielaan, naar de vicarie (altaargoed beheerd door een vicaris of kapelaan) van de kapel van Eiteren. Deze kapel lag vroeger ten noorden van de nieuwe wijk.

De Meerenburgerhorn is heden een tweehonderd meter lange straat met aan de zuidzijde, tegen de stadsgracht aan, aardige huizen en tuinen. Het vormt de verbinding tussen Kasteellaan en Achtersloot en loopt parallel aan de noordelijker gelegen Touwlaan.

Afgezien van een boerderij was hier vóór 1956 geen bebouwing. De Meerenburgerhorn is ook niet over een bestaande weg gepland. Waar komt dan dit toponiem vandaan ?

DE NAAM

De verklaring van de naam levert geen probleem op. Meerenburgerhorn=de horn (hoek) van de Meerenburg. 'Burg' of 'borch' mag in een laat-middeleeuwse context met versterkt huis, versterkte boerenplaats c.q. kasteel worden gelijkgesteld. Het woord 'horn' werd in IJsselstein meer gebruikt. In het

archief van de Nassause Domeinraad (Drossaers II, reg. nr. 1266) bevindt zich een schepenakte uit 1485 waarin sprake is van een huis, gelegen op de Horn en de zuidzijde van de Achterstraat, oostwaarts begrensd door de Kerkstraat. Het lijkt geen twijfel dat hier straathoek of 'einde' wordt bedoeld. Er is geen relatie met het toponiem Meerlo, dat al in de Middeleeuwen voorkomt: Meerlo was gelegen ten noorden van de Eiterse steeg en houdt verband met het toponiem (Aan) De Meern, een afleiding van het riviertje 'Marre'. Zoeken naar de Meerenburgerhorn moet dan een kasteelachtig gebouw ergens in een hoek van IJsselstein opleveren².

ZOEKEN IN DE ARCHIEVEN

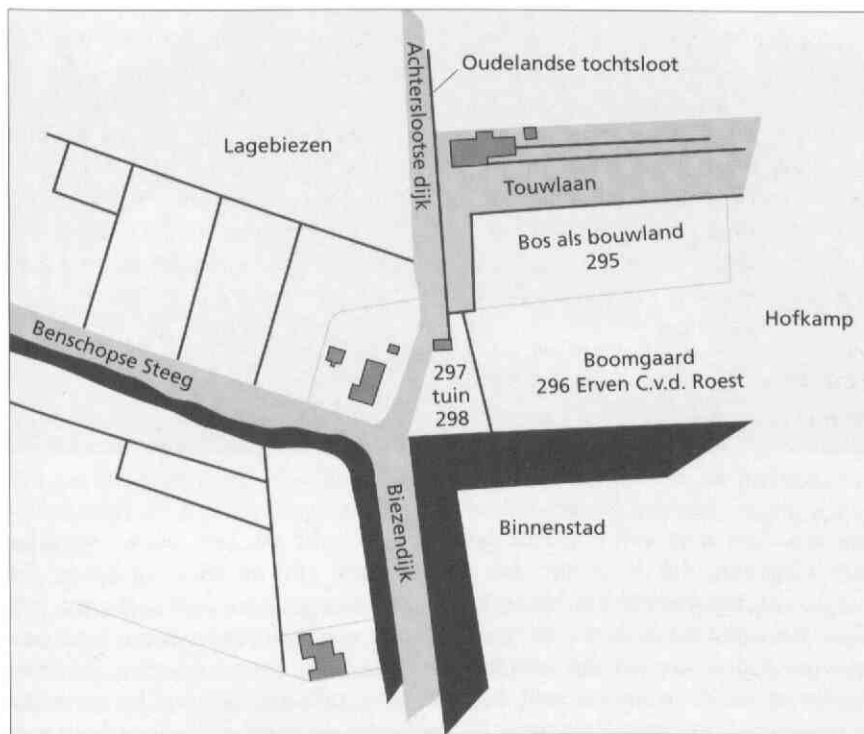
De oudste, complete vermelding van de naam is gevonden in het archief van het Stadsgericht IJsselstein. Hierin bevinden zich de zogeheten transportregisters, registers waarin de overdracht van onroerend goed voor het gerecht (wij zouden nu zeggen: de gemeente) werd opgetekend.

Op 23 mei 1643 verschenen voor het gerecht Jan Marcus, als man en voogd van Beligje Harmansdochter, bij wie hij kinderen had, voor zichzelf, en Jan Gerritsz., wonende in Maarssen, als grootvader en bloedvoogd van Elisabeth Jansdr., voor de wederhelft, erfgenamen van Harbertken Aertsdr. Deze verkochten voor 350 gulden het volgende onroerend goed:

De boomgaard met bepotingen en getimmer daarop staande, staande en gelegen buiten de Benschopperpoort, genaamd MERENBORGERHORN. Ten zuiden daarvan ligt de stadsgracht, ten westen de Lagebiezendijk, ten noorden de Oudelandse overtocht (doorgehaald: wetering) en ten oosten de Hofkamp.

Voorwaarde bij de verkoop was dat de kopers de Achterslootse wetering niet mochten verkleinen en dat de opstal op de boomgaard zal blijven om de daarop uitdragen wetering te laijken (= ladiken, de sloot uitbaggeren en de bagger op de kant deponeren). De Oudelandse overtocht zal een overbrugde tocht-sloot zijn geweest die de Achterslootse wetering naar de stadsgracht afvoerde.

Hieruit blijkt dat het perceel voor 1643 eigendom was van ene Harbertken Aertsdr., wellicht een weduwe, en dat jaar door haar erfgenamen is verkocht. Vanaf dat moment is de perceelsgeschiedenis goed te volgen. In 1691 blijkt er een (boeren)huis met hooiberg op te staan, wellicht gebouwd door eigenaar Jan Cornelisz. van Eijteren. In 1720 is er een schuur toegevoegd, tien jaar later een extra hooiberg. In 1735 is er sprake van meerdere schuren. In 1794 is de situatie ongewijzigd. Al deze jaren waren de eigenaars van de schouwplicht van de Achterslootse dijk, grenzend aan dit perceel, ontslagen. In 1832 is de eigenaar turfschipper Jan van Schaijk. Het perceel bestaat dan uit een tuintje, grenzend aan de Achterslootse dijk, een boomgaard met sloot en een huisje. Het huis staat op dezelfde plaats als de zeventiende eeuwse boerderij. Een huis of schuur aan de stadsgracht is inmiddels afgebroken (zie

1. Situatie kadastrer 1832:

Meerburgerhorn, van Arie van Schaijk, turfschipper. Met stukje land (tuin) van 0,1010 ha.

NB: nr 296 reeds als boomgaard in 1736, niet in 1632. Steenhuis wellicht al in 15e/16e eeuw verdwenen (1482?).

de situatieschets 1). Het witgepleisterde pand dat er nu staat is van latere datum en wordt gekenmerkt als een langhuisboerderij.

Moeilijker is het om de geschiedenis voor 1643 te traceren. Ter plekke was geen bebouwing. Deze situatie was een eeuw eerder tenminste dezelfde, rond 1562, toen Jacob van Deventer hier zijn metingen deed voor zijn stadsplattegrond. De nauwkeurige landmeter maakte hier echter een kleine fout: de Achtersloot loopt met een kleine bocht om de stadsgracht heen, terwijl deze recht is getekend. Dit heeft te maken met de bouw van IJsselstein. De Achterslootse dijk werd ter hoogte van de latere stad in de stadswal opgenomen en de gracht werd daarbuiten gegraven. Het tracé van de dijk werd om de gracht geleid, wat de bocht verklaart.

In het midden van de zestiende eeuw stond hier dus zeker geen kasteel. Toch stond de plek nog geen eeuw later al bekend als de Meerenburg. Zou hier in de middeleeuwen dan een kasteel hebben gestaan ?

HET LEENREGISTER BIJDT UITKOMST

Een kasteelachtig gebouw in de middeleeuwen kon zeker niet gebouwd worden zonder medeweten van de baron van IJsselstein. Niet alleen was hij heer van de plaats, maar bezat hij ook land, huizen en rechten die hij in leen kon uitgeven. Van oorsprong dateerde het leenstelsel uit het begin van de middel-

Situatie 1728.

2.
Huidige situatie
aan de
Meerenburger-
horn met de laat
19 de eeuwse
langhuis-
boerderij.

eeuwen. Een heer kon een stuk land of een recht aan een trouwe vazal in leen uitgeven, die de laatste dan plechtig aan zijn leenheer opdroeg. De magie van het leenstelsel klonk nog eeuwenlang door. Ook de baron van IJsselstein trad op als leenheer en verwachtte van zijn 'mannen van leen' een eed van trouw. Gewoonlijk werden op belangrijke lenen kastelen gesticht, omdat de relatie leenheer-vazal in principe op militaire bijstand berustte. Zo is ook het kasteel van IJsselstein te verklaren: de stichter was een heer van Amstel, leenman van de bisschop van Utrecht én van de graaf van Holland. Na de bouw moest het kasteel voor de leenheer, in dit geval de bisschop van Utrecht, in geval van oorlog als een 'open huis' beschikbaar zijn. De IJsselsteinse lenen waren echter maar klein. Een ander kasteel binnen de baronie, en nog wel een op boogschotafstand van die van de baron, is dan ook niet waarschijnlijk.

Alle lenen van het leenhof werden nauwkeurig bijgehouden in een leenregister. Wanneer een baron stierf, werden de lenen opnieuw 'verheven', dat wil zeggen aan de nieuwe baron opgedragen. Wanneer een leenman stierf, ging het leen over op een verwant, die de leenhulde moest doen. Een leen kon erfelijk zijn, maar de heer kon deze band altijd verbreken. Ook had hij het recht om het leen uit de leenband te ontzeggen, zodat het vrij, verhandelbaar goed werd ('allodium'). In de loop der tijd werden de lenen steeds verder opgesplitst en apart beleend aan familie van de oorspronkelijke leenman. Alle juridische handelingen vonden plaats voor het leengerecht, bij aanwezigheid van leenmannen en met de drost als voorzitter. Rond 1400 raakte het leenregister zoek. Van 1409-1411 werd daarom een nieuw register aangelegd en moesten alle lenen opnieuw verheven worden voor de nieuwe baron, Jan II van Egmond. De leenmannen (of hun vertegenwoordigers) moesten naar IJsselstein komen om daar voor de heer opnieuw de eed van trouw af te leggen. De lijst van vazallen uit die tijd is bewaard gebleven en laat iets interessants zien.

Na een afschrift van een leenakte voor ene Albrecht heer Albrechtszn. van Egmond met de Rijpckerwaard in 1401 volgt een merkwaardige, aparte beleening aan dezelfde persoon:

"Item Aelbrecht voirseit noch twee campe lants die geheten sijn Postkijns camp entie Meregout [=Mere-goed? TF.], gelegen op Merenborgerwetering, ende enen dunencamp [sic, maar eerder: duvencamp, TF.] die hout twe mergen, leggende an Rodenborger wateringhe, ende enen uterdijck aen Merenborgersluze, also als die voirscreven lant gehouden is, te houdene tot enen erfleen. Dese voirs. goede sijn Aelbrecht voirs. verlijt, heren Aelbrechtsz. van Egmond, 's dages na Agnietis, behoudens minen here ende ygelic sijns rechts. Anno [14]11. Manne [van leen, TF.]: jonchere Willem, Dirck Lambrechtsz, ende Gijsbert van Muden."

[Bron: HUA, Baronie IJsselstein nr. 1: Lijst van vazallen van de hofstede van IJsselstein en Stoutenburg en van Gijsbrecht van IJsselstein, begonnen in 1409.]

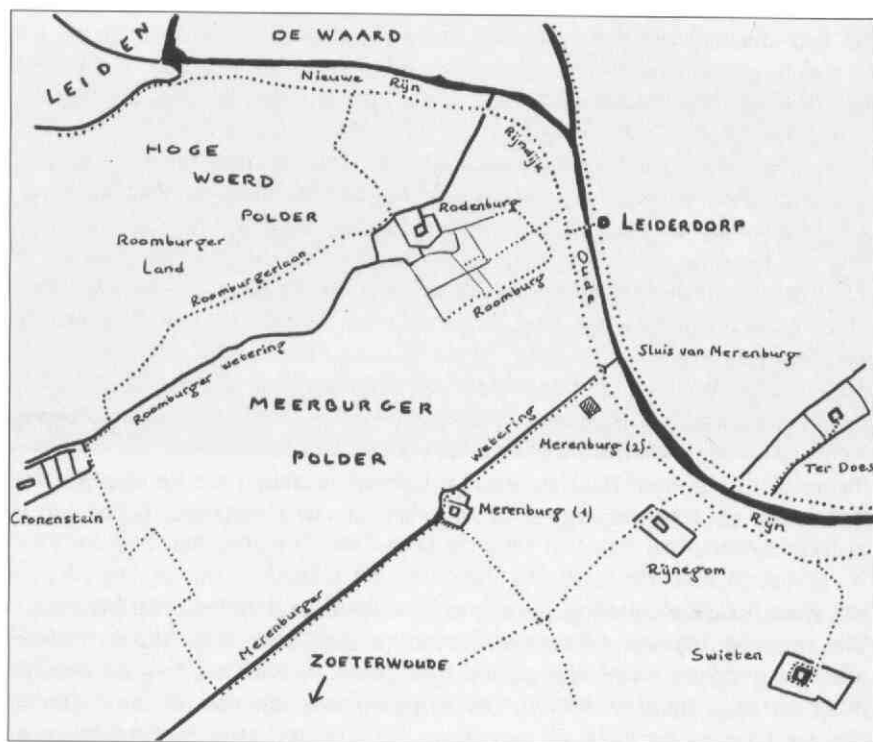
J.C. Kort, die deze beleningen heeft gepubliceerd, kon dit leen niet plaatsen. Wel vermeldt hij een nog vroegere leenakte: eind veertiende eeuw was heer Albert van Egmond van Merenstein heer Jansz. met dit zelfde goed beleend (Kort nr. 254). Door dr. A.W.E. Dek in zijn genealogie van de heren en graven van Egmond (p. 78) was opgemerkt dat de vader van deze Egmond, heer Jan van Egmond 'Uterwijk', de Duvencamp in 1378 aan de rentmeester van Kennemerland had verkocht.

Het is duidelijk dat de bovenstaande omschrijving niet op een IJsselsteinse ligging duidt. Na enig speurwerk is de oplossing gevonden.

Een toponiem Me(e)renburg buiten IJsselstein is wel bekend. Een adellijk huis van die naam lag ten zuidoosten van Leiden en ten noorden van Zoeterwoude, aan de Meerburgerwetering, die uitloopt in de Oude Rijn. Dit huis werd begin zestiende eeuw met 60 morgen land van de Hollandse grafelijkheid in leen gehouden door Dirk Jansz. van Meerburg. Het werd verwoest in 1572/73, maar in de buurt als landhuis weer opgebouwd. Op oude kaarten wordt bovenstaande situatie duidelijk (zie afb. 3). Parallel aan de Merenburgwetering loopt de Roomburgerwetering. Even terzijde van deze wetering stond het huis Rodenburg, in het Roomburgerland, grenzend aan het bekende terrein waar archeologen een Romeins castellum hebben teruggevonden. Er is dus verwarring opgetreden tussen Roomburg-Rodenburg, zodat de wetering ook Rodenburg werd genoemd.

Er moet dan een verband zijn tussen dit Leidse goed, de baron van IJsselstein en de heren van Egmond van Merenstein. De sleutel tot het raadsel ligt voor een deel besloten in de IJsselsteine leenregisters .

Een van de lenen van de hofstede IJsselstein was volgens het verkorte opschrift van Kort "het huis te Merenburg in IJsselstein ten westen van de stadsmuur en een bouwhuis (boerenschuur, stal) met hofstede aldaar. Ten

3.
Ligging van
Meerenburg in
Rijnland

oosten begrensd door de leenheer met zijn boeverij (in 1469: boven naastge- land), ten westen door Jan van den Damme (1469: beneden naastge- land: een gemene straat bij de hofstede Merenburg).”

De belening van 1410 in de oorspronkelijke taal laat zien dat er toen al enige tijd een huis Merenburg bestond. Hoofdje: Danel [=Daniël] van Cralingen. In de marge:

Merenborch ende een bouhuys binnen Ysellsteyn.

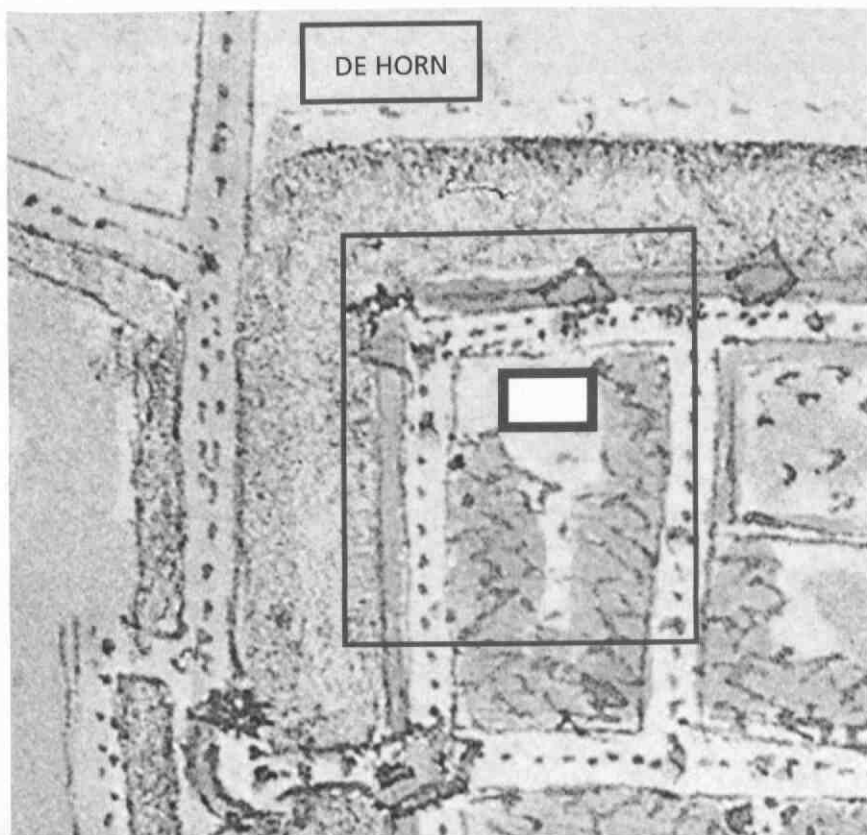
“Wi Johan here van Egmond ende van Ysellsteyn doen cont allen luden dat voir onse ende onse mannen gecomen is Steven van der Zevender, onse neve, ende heeft ons mit sinen vryen wille opgedragen ende quijt gescouden, alse onse mannen wijsden dat recht was, die leenweer van den huse te Merenborch, als't begrepen is opten westhoec van de poirtmuere t'Ysellsteyn, ende die leenwere van enen bouhuze mitter hofstede alsoe't gelegen is bin- nen onser stede t'Ysellsteyn, dair wij selve an die oestzide mit onsen boevery- en [=bouwerij: boerderij of koestal] naest gelant sijn, ende aen die westzi- de Jan van den Damme, welke husinge ende hofstede voirsch. wij om sijnre bede wille verlijt hebben ende verlenen Danel van Cralingen, onsen zwager, ende sinen nacomelingen, te houden van ons ende onsen nacomelingen heren tot Ysellsteyn tot suleke lenen als't Steven voirs. te houdene plach, dat's

te weten Merenborch als't gelegen is ten rechten leen, nyet te versterven also lange als enige wittelike boerte levet van Danels live voirs. gecomen. Ende dat bouhuis mit sine toebehoren tot ene onversterfeliken lene. Hier over waren onse mannen alse here Gerijt van Egmond, onse oem, Gijsbrecht Heijnricksz. van Yselsteyn, onse neve, ende anders vuele onser manne ende goeder lude. In orconde etc. Gegeven anno 1400 ende 10 's manendages na translatio Martini."

De ligging van de Merenburg wordt nu duidelijk: tegen de westhoek van de stadsmuur (en niet, zoals Kort vermeldt, ten westen van de stadsmuur, dus buiten de stad).

Uit 1477 bezitten we nog een melding van Merenburg, die de bovenstaande ligging ondersteunt (AND II inv.nr. 215, reg. nr. 1166: 1477 maart 4): schout en schepenen van IJsselstein oorkonden dat Fye, weduwe van Jan Coenraet, een huis aldaar, gelegen aan de Vest tussen de Benschopperpoort en Merenborch, aan Lourens Heinricxz. heeft overgedragen. Met 'vest' wordt de stadswal met muur bedoeld.

Bij het leen hoorde een aparte, gelijknamige boerderij met een perceeltje grond binnen de stad, grenzend aan de ene kant aan een boerderij of stal van de baron, aan de andere kant aan (een huis van) Jan van Damme. Uit

4 en 5.
Kaart van Jacob van Deventer uit 1570 met detail (rechts). In het detail aangegeven de locatie van de Meerenburg en die van de "Horn". Tekening in oostindische inkt. Origineel: collectie Het Utrechts Archief.

andere bronnen weten we dat de baron in IJsselstein percelen bezat tussen Schapenstraat (in die tijd Haverstraatje genoemd) en Kloosterstraat (toen Twijstraat) en tussen Kloosterstraat en Hofstraat (Burchstraat). Zo was het grote perceel waar omstreeks 1495 het klooster Mariënberg verrees voor die tijd eigendom van de baron. De bij het leengoed behorende boerderij zal dan hier gezocht moeten worden, met een voorkeur voor de Schapenstraat oostzijde. Het lag dan in de nabijheid van Merenburg.

Er is geen afbeelding van de Merenburg bekend. Op de schetsmatige kaart van Van Deventer uit ca. 1562 is ter plaatse een open plek te zien, tussen twee muurtorens, met misschien een oud pad dat er naar toe leidt (zie de afbeelding). Een stenen huis ter plekke zal apart hebben gestaan. In latere tijd hoorde het perceel tot de grote brouwerij De Klok. In 1887 werd hier de R.K. Sint Nicolaaskerk gebouwd.

Of we hier met een stadskasteel in de trant van het Utrechtse Oudaen of Hazenberg te maken hebben gehad, is niet duidelijk. Merenburg lag niet aan de Plaats, het hart van de stad, noch aan de Benschopper- of Achterstraat, de hoofdader van IJsselstein. Eerder was er sprake van een apart staand stenen huis aan de periferie.

Het gebied van de vroegere Meerenburgerhorn is met enige fantasie anno 2000 nog terug te zien aan de bebouwingstructuur hoek Achtersloot/Meerenburgerhorn. De 'taartpunt Meerenburgerhorn' bestond uit de grondoppervlakte van de huidige langhuisboerderij, Achtersloot 8 en 10 met het oorspronkelijke bijgebouw, de woningen Achtersloot 4 en 6.

De scheisloot uit de tekening van 1832 is nog aanwezig, hoewel niet zichtbaar. De sloot is nu een ondergronds uit-inwateringskanaal waardoor de waterhuishouding in het Kasteelkwartier wordt geregeld. De ondergrondse watergang vormt tevens de begrenzing met de tuinen van het woonblok aan de Meerenburgerhorn. Bij de loopbrug naar de Basiliek is de waterinlaat goed te zien

6.

De Meerenburgerhorn in 2000, gezien vanaf de Basiliek.

Het oude gebied van de 'Horn' uit de kaart van 1832 is versterkt weergegeven.

7 en 8.
 Blik richting
 Meerenburger-
 horn vanaf de
 rotonde bij de
 Lage Biezen.
 Op de achter-
 grond de
 Nicolaasbasliek.
 De inzet is de
 waterinlaat bij
 de loopbrug
 over de gracht
 naar de kerk.

IJSSELSTEIN EN EGMOND-MERENSTEIN.

Hiervoor was al sprake van een relatie tussen het geslacht van Egmond en een huis Merenburg bij Zoeterwoude. Hoe kunnen we dit in verband brengen met het IJsselsteinse Merenburg ?

Nadat in de jaren 1320 duidelijk was geworden dat het huwelijk van Arnoud, heer van IJsselstein, met Maria van Henegouwen zonder zonen zou blijven, moest een geschikte partij voor erfdochter Guyotte worden gevonden. Heer Arnoud had geprobeerd een eigen dynastie te stichten voor zijn stad IJsselstein, dat in deze jaren uitgroeide tot de hoofdplaats van een baronie. Toen Guyotte de huwbare leeftijd bereikte was deze persoon gevonden. Jan van Egmond was in 1330 wees en erfgenaam van zijn vader Wouter II van Egmond. Zijn jongere broer Gerrit zou later een voorman van de Kabeljauwse beweging worden, die trouw de Hollandse graaf diende. Het geslacht van Egmond was rijk en machtig en had een grootse toekomst voor zich. Na zijn huwelijk mocht Jan zich in naam heer van IJsselstein noemen; toen schoonvader Arnoud in 1364 overleed was Jan de enige heer. Tot 1551 zouden de heren en vrouwen van Egmond uit dit geslacht tevens heren en vrouwen van IJsselstein blijven. Politieke invloed en een hoog kindertal zorgden voor een uitgebreid netwerk van relaties. Jan werd een belangrijk man en

Relatie tussen IJsselstein en Egmond

9. Relatie tussen IJsselstein en Egmond

had, evenals zijn broer, Kabeljauwse sympathieën. Een verwant van hem, een naam- en generatiegenoot Jan van Egmond (ca. 1315-ca. 1381), trouwde omstreeks 1340 met de Zuidhollandse edelvrouwe Genephi van Rodenburg. Na haar dood hertrouwde hij omstreeks 1355-1360 met Baerte Ottensdr. van IJsselstein. Deze Baerte was een dochter van Otto van IJsselstein, de zoon van heer Gijsbrecht van IJsselstein. Zij droeg de naam van haar oma van vaderskant (zie genealogisch schema 9).

Over Jan's eerste vrouw is weinig bekend. Zij moet zijn opgevoed op het kasteel van haar ouders, Rodenburg, en zal bij haar huwelijk enkele goederen hebben ingebracht, zoals de eerder genoemde stukjes land in de buurt van het kasteel. Jan van Egmond stond bekend als 'Uter Wijk' omdat hij in Beverwijk woonde (dat toen Wijk werd genoemd). Sinds de dertiende eeuw bezaten zijn voorouders een kasteel op de plek Hofland aldaar, waar in 1350 voor het eerst sprake is van een naburig kasteel Merenstein. Vanaf dat moment droeg Jan de naam 'van Egmond van Merenstein'. De naam is afkomstig van de nabije Wijkermeer, de westelijke tak van de brede IJ-zeeboezem, waar Holland op zijn smalst was. Het achtervoegsel -stein was een modieus woord voor stenen huis, overgewaaid uit het Duitse Rijnland. Misschien dat hij het kasteel heeft gebouwd, of een bestaande woning heeft vergroot, en als residentie heeft gekozen. Omdat er vlakbij Rodenburg een kasteel Merenburg verrees, is aannemelijk dat Jan van Egmond ook hier een hand in de bouw heeft gehad. De naam is een samenstrekking van Merenstein en Rodenburg, waarmee het huwelijk tussen de geslachten werd bezegeld. Het is niet waarschijnlijk dat het echtpaar er ook heeft gewoond, eerder was het een pied á terre.

Belangrijk is dat Jan via zijn huwelijk met Baerte in beheer kwam van de Rijpickerwaard. Dat goed was erfgoed van zijn schoonvader Otto en werd in 1354 aan diens erfdochter nagelaten. In deze tijd bestond de Rijpickerwaard

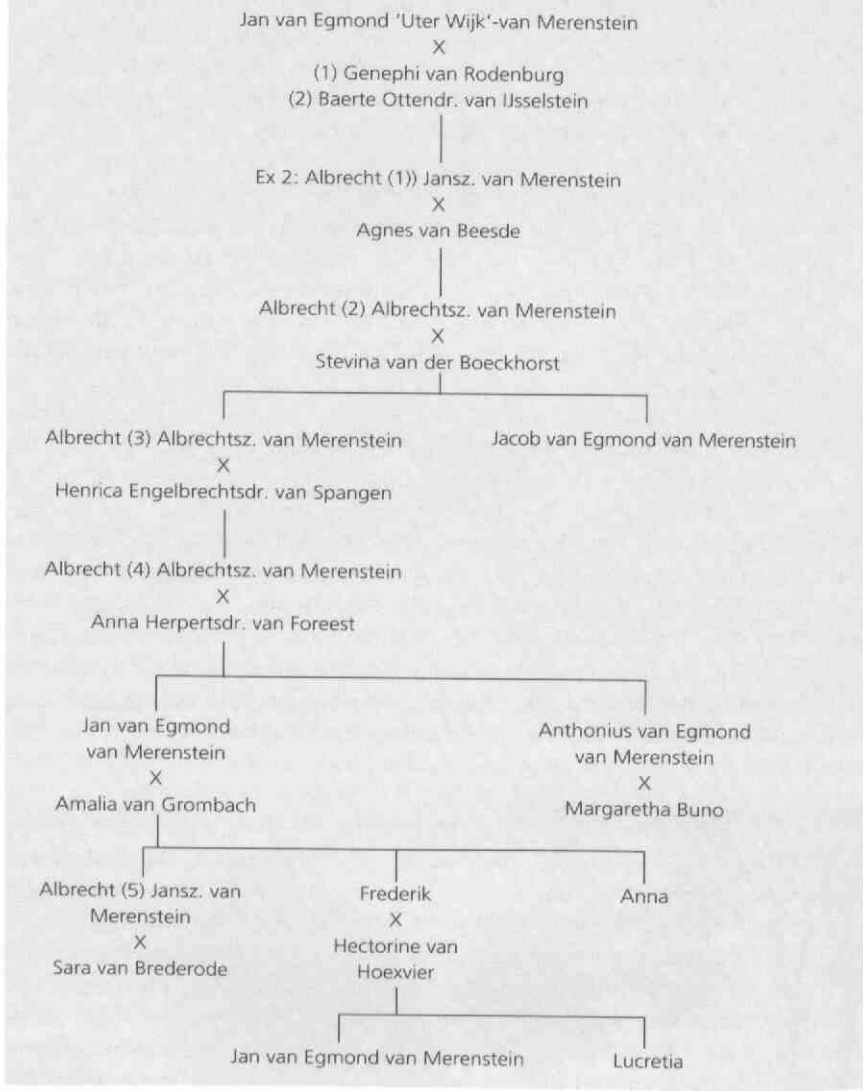

10.
Huis te
"Meerenstein"
tussen Beverwijk
en Heemskerk.
Situatie van
1789.

11.
Woontoren van
"Meerestein" bij
Beverwijk.
(gravure naar R.
Roghman, 1640)

De heren van Egmond-Merenstein

12.
Geslacht van
Egmond-
Merenstein.

uit een fiks stuk land bij de Geinbrug. De Rijpickerwaard zou tot het eind van de zestiende eeuw in Jan's familie blijven (zie genealogisch schema afb 12). Indien wij in Jan van Egmond een kastelenbouwer mogen zien, dan zou hij ook de bouwer van het IJsselsteinse Merenburg geweest kunnen zijn. Zijn naamgenoot, de heer van IJsselstein, was in 1369 overleden en werd tot 1375 door zijn vrouw overleefd. In deze tijd was Jan van Merenstein al binnen de IJsselsteinse familie ingetrouwd. Wellicht dat hij met Baerte op het Noordhollandse Merenstein bleef wonen, maar zijn contacten in IJsselstein

noodzaakten tot een pied á terre op dezelfde manier als in Zoeterwoude. Omdat de naam 'Merenstein' al bestond en hetzelfde achtervoegsel als IJsselstein had, koos hij voor 'Merenburg', een synoniem voor 'stein' en een eerbetoon aan zijn overleden vrouw. Merkwaardig is dan wel, waarom hij zijn stenen huis dan niet op de plek van de Rijpickerwaard bouwde, waar hij immers gegoed was. Op deze kwestie kom ik later terug.

Jan van Merenburg kreeg twee zonen, Albrecht en Gijsbrecht. De naam van de laatste duidt op een groot gevoel van verwantschap met het geslacht van Gijsbrecht van IJsselstein, uit het Amstelse Huis. Albrecht werd genoemd naar Jan's eigen vader en erfde in 1397 het goed van zijn overleden oom Gijsbrecht Ottenzn. van IJsselstein. De Rijpickerwaard was na de dood van zijn ouders teruggevallen aan de heer van IJsselstein, die Albrecht pas in 1401 ermee beleende.

In de loop van de vijftiende en zestiende eeuw volgen de Albrechten elkaar op. Dankzij de bestendiging van het Egmondse Huis in IJsselstein konden deze verwanten zich een speciale positie in IJsselstein verwerven.

Albrecht (3) was van 1475 tot 1490 en van 1497 tot 1506 drost; van 1463 tot 1467 en van 1475 tot 1488 wordt hij ook schout genoemd. Tussen 1469 en 1475 was zijn broer Jacob schout. Albrecht (4) werd in 1515 kortstondig (vice-)drost genoemd; zijn vrouw Anna van Foreest werd in 1540 in de Nicolaaskerk begraven. Dat de positie van Albrecht (3) op vrouwen gestoeld was, blijkt uit het volgende: op 22 februari 1468 machtigde de baron, Willem van Egmond van IJsselstein, Albrecht om de heerlijkheid van IJsselstein bij de hertog van Bourgondië op te dragen, zodat deze er Willem's zoon Frederik mee zou belenen.

LEENMANNEN EN LOTGEVALLEN VAN DE MERENBURG

Nadat Albrecht (1) in 1401 de Rijpickerwaard in leen had ontvangen wordt het geslacht Van Merenstein niet meer in verband met de Merenburg gebracht. De reden hiervoor is onbekend, maar Albrecht (1 en 2) lijken in hun tijd in beslag te zijn genomen door gebeurtenissen in het Noorderkwartier. De Merenburg moet in het laatst van de veertiende eeuw aan de baron van IJsselstein als leenheer zijn opgedragen, die immers de grond zelf in eigendom had en aan wie zonder twijfel een bepaald bedrag moest worden betaald (tijns). Hetzelfde was met het goed in de buurt van Zoeterwoude gebeurd, maar dit werd als leen door dezelfde Merenburgs terug ontvangen.

Over de Merenburg staan slechts drie vermeldingen in het leenregister. Beleningen:

- (1) ca. 1403 Steven van der Zevender, neef van Arnoud van Egmond van IJsselstein.
- (2) 1410 Daniel van Kralingen, zwager van Jan II van Egmond van IJsselstein, bij overdracht door Steven van der Zevender.
- (3) 1469 Hendrik Voet Gerardsz., beleend zoals Daniel van Kralingen, na verzuim door Willem van Kralingen, diens zoon, met lijftocht van Heil, zijn vrouw.

Hieruit blijkt dat beide geslachten, Van der Zevender en van Kralingen, verwant waren aan de heren van Egmond-Van IJsselstein en dat zij aanzien hadden. Wel moet opgemerkt worden dat het woord 'neef' in deze tijd een algemene term voor een (verre) verwant kan betekenen.

De belening van Steven van der Zevender kan niet nader worden gedateerd. Kort heeft het jaar 1403 genoemd omdat Steven dan in een bron als getuige wordt vermeld. Misschien dat het zoekraken van het leenregister hier verband mee houdt.

Wat weten wij van dit geslacht ? Is er inderdaad een familieband met Van Egmond aantoonbaar ?

Wellicht is het geslacht afkomstig uit de streek rond het veenriviertje de Zevender bij Schoonhoven, waar later een eigen gerechtje lag.

Volgens het kastelenboek van Utrecht was het kasteel Zevender gelijk aan huis Te Vliet bij Lopikerkapel, maar waarschijnlijker is dat we dit moeten zoeken op een twee hectare kleine plek tussen de Lopikse Vaart en de Voor-Zevender, waar in de achttiende eeuw herberg 't Eyland lag. Een Gijsbert van der Zevender is bekend uit het midden van de dertiende eeuw, zijn zoon Frederik was getrouwd met Lysa van der Lede (vm. 1254; Lede=riviertje bij Leerdam in het Land van Arkel). Een Simon van der Zevender (Soevendaer) werd in 1341 vermeld als ridder en baljuw van Schoonhoven en Gouda. Rond 1375 noemt Gijsbrecht van IJsselstein (van den Bossche, een nazaat van Herbaren van IJsselstein) Frederik van der Zevender zijn neef. Een Jan van der Zevender wordt vermeld tussen 1403 en 1429. Hij was de zoon van de dochter van Jan van Almelo met een onbekende Van der Zevender. Deze Jan van Almelo was aantoonbaar een verwant van de heer van IJsselstein: zijn grootvader Steven was getrouwd met Elisabeth, de dochter van Arnoud van Benschop (een broer van Gijsbrecht van IJsselstein). Jan van Almelo wordt in 1375 vermeld in een leenakte; hij bezat toen in het gerecht van Gerrit van der Vliete in Polsbroek Noordzijde, een hofstede die Brakenborch werd genoemd (later: de Nieuwborch), wellicht zijn residentie. Jan van der Zevenders broer was Steven van der Zevender, wiens gelijknamige zoon getrouwd was met Machteld Lubbertsdochter van Alendorp (zij wordt nog vermeld in 1477). Deze eerste Steven wordt in 1410 een neef van Jan II van Egmond van IJsselstein genoemd en draagt in dat jaar zijn huis Merenborch in leen op. Beide Stevens waren leenmannen van de heer van IJsselstein; hun leengoed lag voornamelijk in Polsbroek (nabij hun stamgebied).

Het aloude geslacht van Kralingen moet banden met de heer van IJsselstein hebben onderhouden, maar helaas zijn deze ondoorzichtig.

Willem (Gillisz.), ridder, leefde van c.1355 tot 1405/06, was van 1374-1390 hoogheemraad van Rijnland, baljuw van Delfland (1398-1403 vermeld), substituut-baljuw en hoogheemraad van Schieland (vm. 1398-1405). Deze Willem was vermogend en leende graaf Albrecht van Beieren 6000 pond voor een expeditie naar Friesland (1396-98), dezelfde expeditie waar Albrecht (I) van Merenstein aan deelnam ! Hij was de vader van o.a. Daniel

(Willemsz.), die leefde van c.1375 tot 1440, heer van de Uiterbuurt, baljuw van Delf- en Schieland in 1404 en 1409, baljuw van Medemblik, rentmeester van Kennemerland en Friesland in 1412. Daniel was eigenaar van het huis Crooswijk bij Rotterdam. In 1410 wordt hij zwager genoemd van heer Jan II van Egmond en IJsselstein. Dit betekent dat hij getrouwd was met een zuster van Jan, of met een zuster van diens vrouw, of een broer was van diens vrouw. De eerste en laatste mogelijkheden vallen af: Jan van Egmond had geen zuster, en Daniel was geen van Arkel. Daniel moet derhalve getrouwd zijn geweest met een zuster van Maria van Arkel, omdat Jan vóór 1410 al met Maria was getrouwd. De vrouw van Daniel is echter bekend en heette Van Vleuten (dit moet mijns inziens een verschrijving van Van Vliete zijn). Het huwelijk vond plaats in 1422, wat een zeer laat tijdstip is. Wellicht betrof dit zijn tweede huwelijk. Een andere mogelijkheid is dat 'zwager' in een meer algemene betekenis van aanverwant moet worden opgevat, ook al blijft deze aanverwantschap schimmig.

Gillis (Danielsz.) was ridder en heer van Voorschoten en wordt vermeld tussen 1412 en 1440. In 1412 wordt hij zwager van Jan II van Egmond genoemd (evenals Daniel Willemsz.). In dat jaar wordt hij leenman van Jan II van Egmond voor 8 1/2 morgen land in Bodegraven, met lijftocht van Clementina (Meine) van Zwieten, vrouwe van Zuidwijck bij Wassenaar [Kort, Leenregister Egmond nr. 80]. Gelet op de gelijke naam van zijn kleindochter (Meyne) zal zij zijn vrouw zijn geweest. Kasteel Swieten (Zwieten) lag vlakbij de Merenburg in Leiden en was midden vijftiende eeuw de woning van de Leidse schout.

Pieter (Danielsz.) wordt in 1398 samen met Willem Gillisz. van Kralingen vermeld als baljuw van Delfland. Deze Willem oefende deze functie in 1403 samen met Philips van der Spangen uit. Deze laatste werd in 1416 aangesteld tot kastelein van het door Hollandse troepen bezette IJsselsteinse kasteel. Overigens trouwde Philips voor 1385 met een dochter van Gijsbrecht van IJsselstein en is bekend dat Albrecht (3) van Merenstein ook een dochter Van Spangen huwde. Dit duidt op een belangrijke relatie met het Huis Egmond. Er is nog een Van Kralingen die een aantoonbare relatie met IJsselstein had. Willem (Willemsz.) wordt in 1452 vermeld als schout in het gerecht van de Dom in de Achtersloot, van 1453-'54 als schout van IJsselstein en in 1454 ook als drost. Hij is in 1478 in IJsselstein overleden en in de kerk aldaar begraven. Jan (Willemsz.?) is in 1500 ook overleden in IJsselstein. Hij ligt in hetzelfde graf als Willem Willemsz., dus zal een zoon zijn geweest (zie genealogisch schema afb. 13).

Het feit dat uit beide Zuidhollandse geslachten leenmannen van de Merenburg zijn voortgekomen wijst op een zeker belang van dit huis voor de heer van IJsselstein. In 1469 vond de laatste belening plaats aan een verder niet te identificeren leenman, Hendrik Voet Gerardsz. Willem van Kralingen had afgezien van zijn erfrecht op het leen en liet het over aan de particulier Hendrik Voet. Daarna verdwijnt de Merenburg als IJsselsteins leen uit de geschiedenis, ofschoon we weten dat het er in 1477 nog stond. Het is verlei-

Geslacht Van Kralingen

13.
Geslacht Van
Kralingen.

delijk te veronderstellen dat het stenen huis, dat nogal moet zijn opgefallen in de kleine stad, bij de belegering van 1482 verwoest is. Helaas zijn daar geen aanwijzingen voor. Utrechtse troepen en huurlingen vielen de stad aan met 'slangen' (primitieve kanonnen) waardoor enkele burgers werden gedood. Het kasteel van IJsselstein was toen in verdedigbare staat en heeft nauwelijks schade opgelopen. De kans op schade was groter tijdens het oorlogje van voorjaar 1511, toen IJsselstein door Utrechtse troepen werd belegerd en er aanzienlijke schade is opgetreden. In het verslag van de oorlog staat echter niets over Merenburg vermeld; men concentreerde zich op een bombardement van het kasteel en het in brand steken van de kerk en houten woonhuizen. Misschien dat de laatste bewoner Hendrik Voet voor te hoge kosten kwam te staan en het huis ruim voor deze tijd had laten afbreken. De plek waar het huis had gestaan bleef tot in de zeventiende eeuw onbebouwd, waarna er bijgebouwen van brouwerij De Klok verrezen. De naam bleef bewaard in het tegenoverliggende perceel als Meerenburgerhorn. Gezien het actieve gebruik van het woord 'horn' (bijvoorbeeld bewaard gebleven in de plaatsnaam Hoorn) in de late middeleeuwen is het aannemelijk dat deze naam dateert uit de tijd dat het huis er nog stond.

ANDERE MERENBURGS

De naam ben ik ook elders tegengekomen in het leenregister van de heren van IJsselstein: het goed Te Gein bij de Geinbrug was van 1531-1647 leengoed van een familie van Merenburg/Merenborch. Vermeld zijn Cornelis (1531) gehuwd met Sophia Salm, mr. Gerard/Gerrit (van Merenborch, vermeld als man van leen in de IJsselsteinse leenrol 1569-1570, overleden in 1617), Wilhelmina (1617), Aleid (1630, 1647), mr. Pieter (1630). Een Dirk Jansz. van Meerburg wordt in de zestiende eeuw genoemd als kasteelheer van het Leidse Merenburg en heeft duidelijk zijn naam aan het goed ontleend, maar 'Dirk' of 'Jan' komt hierboven niet voor, dus wellicht gaat het niet om dezelfde familie.

Bovengenoemde Cornelis van Merenborch staat ook vermeld in HUA, Stadsrecht IJsselstein, Willekeurboek (=scabinale akten) 1579:

"Joffrou Sophia Zalms, weduwe wijlen Cornelis van Merenborch, als patronesse ofte collatrix van eender vicarie van den vicarie int heijlich cruyscoor int St. Jacobskerck tot Utrecht, doet ontwaeren [=als onderpand opeisen] Andries Janss. de Wilt drie mergen lants gelegen aen den Hoogen Weijrdt opten uijterdijck boven die poorte van IJsselsteijn, daer joffrou Van Mas boven ende Jan van Tiel met sijne susteren beneden naestgelant sijn ende dit nae den rechte van den lande. Actum met schout, schepenen Gijelis van Muijden ende Willem Janss. van Everdingen opten 24en julij 1579."

Op 16 december 1531 werd Sophia Michael Salmsdr. beleend met het goed ten Gheijne; op 23 augustus 1545 doet Cornelis van Mirenborch (sic) als man en voogd van Sophia Michel Psalmsdr. (sic) de eed van trouw aan leenheer Maximiliaan van Egmond, in verband met dit goed. Of er een verband is tussen dit geslacht met het aangrenzende Rijpickerwaard, heb ik niet kunnen achterhalen. Bron: HUA, Baronie IJss., inv. nr. 5, Leenregister, fol. 26vso.

MERENSTEIN EN RIJPICKERWAARD

Het stenen huis Merenburg was omstreeks 1400 aan de heer van IJsselstein opgedragen en door hem in leen uitgegeven aan de Van Zevenders en Van Kralingens. In de periode 1400-1460 zullen de Merensteins zich op hun stamslot hebben teruggetrokken, er zijn althans geen berichten over bewoning in IJsselstein. Dat veranderde na ca. 1460, toen Albrecht (3) als drost en schout een belangrijke positie innam. Bekend is dat hij bij de Gelderse plundering in 1466 en omstreeks 1472 in IJsselstein woonde. Albrecht had in 1468 de Rijpickerwaard van zijn vader geërfd en hield deze in leen van de heer. In het betreffende leenregister van de Hollandse leenkamer staat vermeld dat hij van de heerlijkheid van IJsselstein in leen hield: "Meresteijn, omtrent 65 morgen in het Sticht van Utrecht in het kerspel van den Gheijne, weerdich omtrent 80 Rijschen gulden, daer hij of mid (?) sjaers voir den reparatie ende restructie [=wederopbouw, reparatie] van den huijse ende graften 20 Rijschen gulden sjaers [terug ontvangt]." (Deze passage in Dek, blz. 80. De passage is nogal cryptisch en Dek herhaalt de bepalingen ook onder Merenstein bij Beverwijk.)

14.
Het huis
Rijpickerwaard
bij IJsselstein,
19 augustus
1744.
Tekening door
Jan de Beyer.

Dit is merkwaardig, omdat het hier zeker om de Rijpickerwaard gaat, maar hier als Merenstein wordt aangeduid. Omdat er geen berichten zijn over verwoesting van het Noordhollandse huis in deze tijd, zal deze passage op een kasteel(tje) in de Rijpickerwaard betrekking hebben. Dit huis zal dan bij de Gelderse overval van 1466 zwaar beschadigd zijn geraakt, een deel van het muurwerk moet in de gracht zijn gevallen. Wanneer en door wie dit 'Merestein' was gebouwd is onbekend, maar het bestond dan in ieder geval in 1472. Het is echter mogelijk dat het huis als 'schout- of drostenhuis' in of voor 1463 was gebouwd. Het kasteel van IJsselstein kon daar in die jaren nauwelijks geschikt voor zijn. Dat was van 1418 tot en met 1466 een ruïne en mocht door de Utrechtse niet herbouwd worden. Nadat van hogerhand tegen deze Utrechtse dwang was geprotesteerd, en er een sterke heer van IJsselstein was gekomen (te weten Frederik van Egmond) vond herbouw van 1467 tot 1480 plaats. Juist Albrecht (3) heeft zich daarvoor ingespannen, zodat hij na circa 1475, toen hij drost werd, ambtshalve wel in het nieuwe kasteel kan worden geplaatst. Dat Rijpickerwaard eerder wel als versterkt huis kon worden gebouwd, terwijl de Utrechtse geen versterkingen duldden, is mogelijk omdat deze feitelijk niet op IJsselsteins grondgebied lag, maar binnen het Sticht Utrecht. Over de zoon van drost Albrecht - Albrecht (4) - is weinig bekend, maar het feit dat hij in 1515 als vice-drost fungeerde en zijn vrouw een jaar na hem te IJsselstein overleed doet vermoeden dat hij er ook woonde. Ook deze Albrecht werd onmiddellijk na de dood van zijn vader met de Rijpickerwaard beleend. Bij de verheffing van het leen ten name van zijn zoon Jan werd zelfs voor het eerst een heergewaad ingesteld, een klein bedrag dat symbool stond voor de erkenning van het leen. Jan's broer Anthonis bezat land in de Lage Biezen in leen, maar woonde in 1562 'boven Aernhem.' Hij was dus niet in IJsselstein bekend.

CONCLUSIE

Ondanks de schaarste aan bronnen kan de volgende reconstructie gemaakte worden. Met het uitsterven van het Huis IJsselstein in 1364 volgden de heren van Egmond op als baronnen van IJsselstein. Dit betekende dat belangrijke posten en goederen in Egmondse handen raakten. Het geslacht van Egmond van Merenstein werd vanaf 1360 belangrijk in IJsselstein: zij ontving de Rijpikkerwaard als erfleen. Aanvankelijk werd door kastelenbouwer Jan 'Uterwijk' bij wijze van pied á terre een stenen huis in de noordwesthoek van de nieuwe stad gebouwd, Merenburg. Vanwege de grote afstand tot het stamslot Merenstein bij Beverwijk werd dit huis al snel opgedragen aan de IJsselsteinse baron, die het aan aanverwanten in leen uitgaf. Na 1477 verdwijnt dit stenen huis uit de geschiedenis; wellicht dat het kort nadien is afgebroken. De Rijpikkerwaard werd echter van generatie op generatie doorgegeven. Na 1460 speelde Albrecht (3) van Merenstein met zijn verwanten een belangrijke rol in IJsselstein. Of hij op zijn goed Rijpikkerwaard een huis 'Merenstein' heeft laten bouwen is niet geheel zeker. Indien dit het geval is, dan lag zijn gelijknamig stamslot bij Beverwijk voor een deel in puin. Wel is bekend dat hij rond 1466-1472 al in IJsselstein woonde en er bijna veertig jaar mee verbonden bleef; zijn functie van drost en schout zal zeker een representatief huis hebben vereist. Bekend is dat het kasteel van IJsselstein van 1467 tot 1480 werd herbouwd. Of Albrecht daar zijn intrek nam, is onbekend. De laatste telg uit het geslacht, Jan van Merenstein, overleed jong in 1599 en heeft geen betrekkingen met IJsselstein onderhouden. Het eerste bericht over een omgracht huis Rijpikkerwaard dateert van 1594. Wellicht was het huis voorheen ernstig verwaarloosd en werd het opgebouwd door ritmeester Johan Baex die de lokale kleiwinning ter hand nam. Deze ondernemer, die in het kastelenboek van Utrecht onterecht drost wordt genoemd, overleed omstreeks 1624.

Noten

1. beweerd wordt wel dat het kasteel van IJsselstein in oorsprong Meerenburg zou hebben geheten en genoemd was naar het riviertje de Marre.
2. gegevens voor dit artikel zijn ontleend aan de volgende literatuur en bronnen: genealogische gegevens, o.a. uit A.W.E. Dek, *Genealogie der heren en graven van Egmond* (Zaltbommel 1970(2)) en J.C. Kort, 'De leenkamers van de heren van Egmond', in: *Ons Voorgeslacht* 333 en 334 (nov. en dec. 1983), vooral p. 480-481, 533-534. Over de Van Kralingens, C. Postma, *Het hoogheemraadschap van Delfland in de middeleeuwen 1289-1589* (Hilversum 1989), blz. 79-80; *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek IX*, lemma Kralingen.
Over kasteel Merenstein bij Beverwijk, J.W. Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland* (Rijswijk 1981), p.141-145.
Over kasteel Merenburg bij Leiden is weinig directe informatie voorhanden. Geput is uit specialistische boeken over het Leidse patriciaat en historisch-geografisch materiaal.

Over de kastelen IJsselstein en Rijpickerwaard, B. Olde Meierink e.a. (red.), Kastelen en ridderhofsteden van Utrecht (Utrecht 1995), p. 509-511, 546, 548.

B. Giesen-Geurts, R. Mimpfen e.a., IJsselstein: geschiedenis en architectuur (Zeist 1989), p. 92.

De mij bekende transportakten van de Meerenburgerhorn bevinden zich in HUA, archief stadsgerecht IJsselstein, nr. 648.9; 1643 mei 23; nr. 648.11: 1691 mei 20 en 1707 mei 3; nr. 648.12: 1720 mei 6 en 1730 januari 9; nr. 648.13: 1735 maart 8 en 1739 februari 2; nr. 648.18: 1794 april 10. In de kadastrale legger bevinden zich gegevens voor dit perceel (1832). De leenregisters en lijsten van vazallen van de hofstede van IJsselstein bevinden zich in HUA, archief Baronie IJsselstein, nrs. 1-6. Enkele relevante oorkonden zijn bekeken in het ARA, Archief van de Nassause Domeinraad tot 1581 (=AND II in de inventaris van Drossaers).

Stichting Historische Kring IJsselstein

Redactie: B. Rietveld
Meerenburgerhorn 10
3401 CD IJsselstein
tel: (030) 688 74 74
email: bariet@knoware.nl

Uitgave: nr. 92, september 2000

Druk: Libertas, Bunnik

Voorzitter: J.C.M. Klomp
tel: (030) 688 28 52

ISSN: 1384.704X

Secretariaat: C.J.H. van Dijk-Westerhout,
Omloop West 42,
3402 XP IJsselstein,
tel: (030) 688 36 99

Donateurs ontvangen het periodiek (4 uitgaven per jaar) en worden op de hoogte gehouden van de activiteiten. Nieuwe donateurs kunnen zich aanmelden bij de penningmeester waar tevens mutaties kunnen worden doorgegeven. Voor inwoners van IJsselstein is de bijdrage minimaal f 20,- (voor bedrijven f30,-). Voor hen die buiten IJsselstein wonen is de bijdrage resp. f 29,50 en f 39,50. Losse nummers, voor zover voorradig zijn à f 7,50 verkrijgbaar via het secretariaat. Voor dubbelnummers is de prijs f 10,-

Penningmeester: W.J. van Vliet
J.W. Frisolaan 7,
3401 AX IJsselstein,
tel: (030) 688 16 60

Bank: Postbank. nr.: 4074718